

АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ МУҲОФАЗА ҚИЛИШНИ МОЛИЯВИЙ ТАЪМИНОТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11402495>

Хамдамов Шавкат Комилович
ТДИУ “Молия” кафедраси профессори, PhD,

Аннотация. Мақола аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни молиялаштиришни такомиллаштириш масалаларини ўрганишга бағишланган бўлиб, ундаушбу муаммонинг турли жиҳатлари, жумладан, амалдаги молиялаштириш моделларининг самарадорлиги, ижтимоий дастурларни барқарор молиялаштиришни таъминлашда янги ёндашувлар зарурлиги, шунингдек, бу жараёнда давлат, халқаро ташиқлотлар ва жамоат институтларининг аҳамияти кўриб ўтилган.

Калит сўзлар: ижтимоий ҳимоя, молиялаштириш, камбағаллик.

Аҳолини ижтимоий ҳимоясини молиялаштириш ҳар қандай даврда ҳам, шу жумладан, бугунги кунда ҳам долзарблигича қолмоқда. Ушбу масала жамият фаровонлигини таъминлашнинг муҳим жиҳати бўлиб, у инсонларнинг, айниқса, ижтимоий муҳофазага муҳтож шахсларнинг ҳаётига бевосита таъсир қилади.

Ижтимоий ҳимоя тиббий ёрдам, пенсия, ишсизлик нафақалари, оила ва болаларни қўллаб-қувватлаш, ногиронларга ёрдам кўрсатиш ва бошқа кўплаб дастурларни ўз ичига олади. Ушбу дастурларни молиялаштириш жамиятга керакли хизматлар ва ёрдамдан фойдаланиш имкониятини беради. Айниқса, иқтисодий инқироз ёки бошқа даврида, одамлар даромадларини йўқотиши ёки молиявий аҳволи ёмонлашиши мумкин бўлган пайтда, ижтимоий ҳимоя уларнинг кадр-қимматини сақлаб қолиши ва асосий эҳтиёжларини қондириш учун ёрдамчи воситага айланади.

Ҳар бир давлат ижтимоий ҳимоя тизимида давлатнинг ривожланиши билан боғлиқ устувор мақсадлар ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш бўйича ўзига хос бўлган тизимни барпо этади, бу эса давлатнинг ижтимоий ҳимоя борасидаги сиёсатининг ташқи кўриниши ва шаклини белгилайди. Шу сабабли ижтимоий ҳимоя тизимининг таркиби, унинг механизмлари, дастак ва чоралари турлича бўлиши табиийдир.

Жаҳонда деярли барча мамлакатларда юз бераётган демографик ўзгаришлар ва айниқса иқтисодий глобал доирада камраб олган молиявий инқирозлар натижасида пенсия таъминоти тизимининг жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаётида тутган ўрни тубдан ўзгармоқда. “Халқаро меҳнат ташкилотининг “Ижтимоий ҳимоянинг минимал даражалари тўғрисида”ги тавсияларида”[1], барча мамлакатлар ўз фуқаролари учун минимал ижтимоий ёрдамнинг базавий даражасини кафолатлашига эришиши лозимлиги таъкидланган.

Камраб олиниш даражасига кўра ижтимоий ҳимоя тизими уч турда намоён бўлади [2]:

1. Барча фуқаролар учун тенг бўлган ҳамда фуқароларнинг барчаси учун тенг миқдорда амалга оширилувчи ижтимоий ҳимоя.
2. Аҳолининг алоҳида гуруҳлари ва қатламлари эҳтиёжларини қондиришни назарда тутувчи ижтимоий ҳимоя.
3. Аҳолининг айрим ижтимоий ёрдамга муҳтож бўлган фуқаролари ва оилаларга қаратилган ижтимоий ҳимоя.

Юқорида баён қилинганлар асосида хулоса қилиш мумкинки, ижтимоий ҳимоя турли субъектлар ўртасида турли шаклда вужудга келувчи ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг кенг қамровли тизими бўлиб, унинг фаолияти натижасида мамлакат аҳолисининг барчаси ёки унинг айрим қатламлари ва гуруҳлари ҳамда алоҳида шахслар ва оилалар ўз ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларини қондирадилар.

Жаҳонда ижтимоий ҳимоя қамрови даражаси бўйича Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) нинг маълумотларига кўра сезиларли ижобий натижаларга эришилаётган бўлсада, аммо жаҳон мамлакатлари умумий ҳолатига назар ташлайдиган бўлсак, аҳолининг 45% гина ижтимоий ҳимоя бўйича ҳеч бўлмаганда бир турдаги нафақа билан таъминланиш ҳуқуқидан фойдаланмоқда, қолган 55% аҳоли ҳанузгача ҳимояланмаган ҳисобланмоқда [3].

Фуқароларни ижтимоий ҳимоялаш масалалари Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида” ҳам қайд этилган бўлиб, ушбу декларациянинг 25-моддасида “Ҳар бир инсон ўзининг ҳамда оиласининг саломатлиги ва фаровонлигини таъминлаш учун зарур бўлган турмуш даражасига эга бўлиши, жумладан кийим-кечак, озиқ-овқат, тиббий хизмат ва зарур ижтимоий хизматга эга бўлишга ҳамда ишсизлик, касаллик, ногиронлик, бевалик, қарилик ёки унга боғлиқ бўлмаган шароитларга кўра, тирикчилик учун маблағ бўлмай деб таъкидлаб ўтилган. Бу эса ҳар бир мамлакатнинг ижтимоий ҳимоя борасидаги қамров даражасини ошириш лозимлигидан далолат беради.

Аҳолини ижтимоий ҳимояси билан боғлиқ чора-тадбирлар йўналишлари сифатида қуйидагиларни айтиб ўтиш мумкин [4]:

- ишсизликни бартараф этиш чора-тадбирлари;
- меҳнатга ҳақ тўлаш, пенсиялар, нафақалар ва стипендияларнинг минимал миқдорларини белгилаш;
- болалар учун нафақа тўловларини белгилаш;
- кўп болали оилаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш;
- болалар ва аёллар ҳуқуқларига риоя қилинишини назорат қилиш;
- вақтинча меҳнатга лаёқатсизлар, меҳнатга лаёқатсизлар ва улар парвариши билан банд бўлган фуқароларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва бошқалар.

Баъзи адабиётларда юқорида айтиб ўтилган тизимларни баъзида ижтимоий суғурта тизими сифатида қаралади. Аммо фикримизча, аҳолини ижтимоий ҳимояси тизими таркибидаги ҳамма элементлар ҳам ижтимоий суғурта принципларига таянмаган, уларнинг айримлари, масалан, уй-жой, таълим ва оилаларни қўллаб-қувватлаш бўйича ижтимоий трансфертлар ёки ижтимоий ёрдам кўринишига эгадир.

Аҳолини ижтимоий ҳимоясининг давлат шаклининг мавжуд бўлиши бир неча омиллар билан изоҳланади:

Биринчидан, бозор иқтисодиёти шароитида ислохотларни амалга оширишда давлат бош ислохотчи бўлиб, бунда фуқароларнинг асосий қисми ёлланма ишчи ва ходимларни ташкил этади ва бу шароитларда меҳнат тақсимоти ва жамиятда касбий ихтисослашиш механизмлари меҳнат қобилиятини вақтинча ёки бутунлай йўқотадиган фуқароларнинг ҳаётий манбаларини йўқотишга олиб келиши мумкин.

Иккинчидан, оилалар ҳаётий циклида ижтимоий рискларнинг мавжуд бўлиши.

Учинчидан, жамоат ва хайрия ташкилотлари ҳамда бошқа ташкилотлар томонидан ижтимоий қўллаб-қувватлашни тўлиқ амалга ошириш шароитининг мавжуд эмаслиги. Бу турдаги ижтимоий ҳимоя қўшимча ижтимоий ҳимоя масалаларини ҳал этишга ёрдам беради.

Тўртинчидан, шахсий ихтиёрий суғурта орқали ижтимоий рискларни камайтириш имконияти кўпчилик фуқаролар учун мавжуд эмас, чунки, бундай суғурта муносабатлари катта суғурта бадалларини талаб этади. Ихтиёрий суғурта муносабатларидан фарқли ўлароқ мажбурий (давлат) суғурта муносабатлари турли даромадга эга бўлган фуқароларни кўпчилиги қамраб олиш имкониятига эгадир.

Бешинчидан, замонавий иқтисодиёт шароитида рискларни суғурталаш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ишсизлик ва инфляция каби жараёнларни ҳар доим ҳам хусусий дастурлар билан қамраб олиш имконияти бўлмайди. Шунинг учун давлат ижтимоий дастурлари таркибий ўзгаришлардан ҳимоя қилувчи ягона восита сифатида намоён бўлади. Рискларни мажбурий суғурталашнинг мавжуд эмаслиги, суғурталанмаган шахслар учун иқтисодий харажатларнинг кўпайишига олиб келиб, охир-оқибатда жамият ҳодиса рўй берганда ижтимоий ёрдам кўрсатишга мажбур бўлади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг нодавлат шакллари эса аҳолини ижтимоий рисклардан ҳимоя қилиш шароитида улар молиявий

имкониятларини оширишга имконият яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Халқаро Меҳнат Ташкилотининг “Ижтимоий ҳимоянинг минимал даражалари тўғрисида”ги тавсиялари №202. Женева. 14 июнь 2012 йил.
2. Абдуллаев З.А. “Аҳолини ижтимоий ҳимоялашда пенсия таъминоти тизимиинг роли” “Иқтисод ва молия”журнали 2015 йил 11-сон 59-б.
3. Khamdamov S. Assessment of risks related to pension support of citizens concerning pensions by age //International Finance and Accounting. – 2020. – Т. 2020. – №. 2. – С.
4. Хамдамов Ш. К. и др. Аҳолини ижтимоий ҳимоялашда пенсия таъминотининг аҳамияти //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 8. – С. 700-717. 8.

